

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на редовен докторант **Петьо Пламенов Иванов** за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност История на България (История на Средновековна България) на тема **„Войска и въоръжение в ранносредновековна България (VII-XI век)”** с научен ръководител проф. д-р Георги Николов

От доц. д-р Ангел Николов, СУ „Св. Климент Охридски“,
Исторически факултет, катедра „История на България“

Данни за докторанта и докторантурата

Петьо Пламенов Иванов завършва средно образование в Технологичното училище за електронни системи към Техническия университет в гр. София през 2007 г. През периода 2008-2012 г. следва в специалност „История“ при Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и придобива ОКС „бакалавър“. През 2012-2014 г. продължава образованието си в магистърска програма „България и българите VII-XIX в.“ при катедра „История на България“ на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и придобива ОКС „магистър“. Междувременно, от септември 2013 и досега той е учител по дисциплината „История и цивилизация“ в 20 Основно училище „Тодор Минков“ в гр. София.

С Ректорска заповед № РД 20-1026 от 01. 07. 2015 г. Петьо Иванов е зачислен като докторант в редовна форма на обучение в катедра „История на България“ при катедра „История на България“ на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, считано от 01. 07. 2015 до 01. 07. 2018 г. Със същата заповед за негов научен ръководител е определен проф. д-р Георги Николов. На 11. 12. 2015 г. успешно полага докторантския си минимум по английски език, а на 07. 11. 2017 г. - минимума по специалността си. С Ректорска заповед № РД 20-374 от 11. 02. 2019 г. е отчислен с право на защита, считано от 01. 01. 2019 г.

На 21. 11. 2024 г. в катедра „История на България“ на Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ е проведено вътрешно обсъждане на дисертационния труд на Петьо Иванов „Войска и въоръжение в ранносредновековна България (VII-XI век)“ и е взето решение да започне процедура по защита, което е утвърдено от Факултетния съвет на Историческия факултет. С Ректорска заповед № РД-38-675 от 22.12.2023 г. е определен съставът на предвиденото в чл. 9 от Закона за развитието на академичния състав в Република България петчленно научно жури, което провежда първото си заседание на 18. 01. 2024 г. и насрочва официалната защита на дисертацията за 26. 04. 2024 г.

Тема на дисертацията

Дисертацията на Петьо Иванов под заглавие „Войска и въоръжение в ранносредновековна България (VII-XI век)“ е посветена на интересна и оригинална тема, която е позволила на автора да осъществи едно интердисциплинарно научно изследване, подчинено на оригинална методология и обвързано с неговите интереси в областта на държавно-политическата и военната уредба на Ранносредновековна България, което има пряко отношение към проблемите на археологията (що се отнася до въоръжението, защитните валове и др.) и историческата демография (що се отнася до военния потенциал на българската армия).

Съдържание на дисертацията

Дисертационният труд на Петьо Иванов се състои от увод, обзор на основната изворова база, преглед на научните изследвания, четири глави, заключение и библиография, с общ обем 780 стр. Към това трябва да добавим и едно приложение от 37 стр., което включва 97 различни изобразителни, графични и картографски изображения.

В **Увода** (с. 1-5) докторантът добре е очертал значимото място и роля на войската, войната и военното дело в живота на ранносредновековното българско общество и на неговите социално-политически структури. Още тук той е прокарал някои от своите концепции, които са развити в същинската част на дисертационния труд, като например идеята, че военното превъзходство на Византия над Българското ханство през втората половина на VIII в. станало ключов стимул за трансформацията на държавното устройство и свързаните с него военни структури през първите десетилетия на IX в., което осигурило трайното разширение на българските граници поне до 971 г. Подробно са дефинирани обектът, предметът, целите и методиката на изследването и е аргументирана неговата структура. Тук прави впечатление констатацията, че наличните извори за стратегията, тактиката и бойния строй на българите са твърде фрагментарни, а това „ни принуждава на моменти да залагаме на логически реконструкции, стъпващи на сравнително ограничени данни, което води и до техния ясно изразен хипотетичен характер“ (с. 4). Това обобщение разкрива цялостния подход на Петьо Иванов – с голяма смелост и немалко ентузиазъм той се опитва да запълни огромните празноти в достигналите до нас исторически извори чрез различни допускания и повече или по-малко логични построения, на каквито и без това изобилства нашата медиевистика. Прави впечатление, че в дисертационния труд думите „хипотеза“ и „хипотетично“, както и техните производни, са употребени общо 105 пъти, а „вероятно“ и „вероятност“ – 560 пъти.

Като продължение на Увода трябва да се разглежда поместените след него **Обзор на основната изворова база** (с. 5-12) и **Преглед на научните изследвания** (с. 12-20), които са относително изчерпателни, макар че по-долу съм обозначил (без да се стремя към изчерпателност) някои пропуски в библиографията.

Първа глава (с. 20-144) под заглавие „Командване на войската“ разглежда последователно историческите свидетелства за военни кампании, предвождани лично от български владетели, очертава формите на участието им в конкретния ход на военните действия и идеологическото осмисляне на всичко това в рамките на еволюцията на културния модел и държавното устройство. Нататък са изложени сведения за участието в различни военни кампании на кавханите, ичиргубоилите, ханските синове и тарканите, разгледан е въпросът за протеклата през първите десетилетия на IX в. постепенна трансформация на племенните структури в централизирана военно-административна

система, пряко подчинена на владетеля. Накрая е открoена ролята на боилите „в изработването на стратегически план“, т.е. приведени са примери за ролята на боилския съвет и на „народните“ събори в разрешаването на едни или други държавни въпроси от изключителна важност по време на война и мир.

Втора глава (с. 145-258) е озаглавена „Родове войски и въоръжение“, като изложението запoчва с представяне на българското въоръжение най-вече по археологически данни: лък, копие, брадва, сабя, меч, боздуган и боен чук, боен кистен и аркан, щит. Нататък Петьо Иванов представя на базата на писмени извори и археологически материали леката конница, тежката конница, леката и тежката пехота, обсадната техника и „инженерните части“. Избраният от докторанта подход да „онагледни“ чрез материални свидетелства данните на средновековните текстове е целесъобразен и придава панорамност на неговите наблюдения.

Трета глава (с. 259-418) е озаглавена „Стратегия, тактика и полева организация“. Изложението запoчва с очерк върху тактиката и полевата организация на българите в контекста на войните им с Византия, нататък е представено „цялостната стратегия във военните конфликти“, след което идват серия от по-кратки бележки върху спецификата на военните действия срещу различни държави, народи и племена: Киевска Рус, сърбите, конните народи (авари, хазари и маджари), франки и араби. Накрая авторът отделя внимание на превземането на крепости и особено на ролята на разузнаването във военните конфликти. Тук заслужава отбелязване интересният опит на Петьо Иванов да реконструира въз основа на достигналите до нас „инвентарни надписи“ състава и полевата организация на т. нар. „Преславски корпус“ (с. 281-286, вж. също с. 493 сл.), онагледени в Приложението към дисертационния труд (Обр. 84-85).

Четвърта глава под заглавие „Военни структури на държавата“ (с. 419-756) е най-обемна и в нея са засегнати твърде разнообразни въпроси, които касаят еволюцията на териториално-административната уредба и социалната структура като фактор за развитието на военното дело в различните му измерения. В частност, според Петьо Иванов открива в развитието на Дунавското ханство една постепенно нарастваща тенденция към професионализация на войската, която била свързана с централизацията през първите десетилетия на IX в. приключила през управлението на хан Маламир (с. 469 сл.). Интересно, ала базирано единствено върху легендарното сведение на Свидас, е допускането, че появата на частната собственост и ерозията на селските общини и родовите структури допринесли за укрепването на централната власт: „Фрагментацията на родовете, също както и личните амбиции на елита, позволяват на владетеля да го приобщи към професионалната войска и изграждащите се нови управленски институции“ (с. 490, вж. също с. 496, 525). Интересна е и концепцията, че професионалните части през езическия период са били дислоцирани в околностите на укрепените владетелски резиденции във Вътрешната област (с. 500-503). Специално внимание е отделено на въпроса за Вътрешната област, чиято организация и функциониране (особено що се отнася до снаряжението и издръжката на „постоянната армия“) са разгледани в съпоставка с темната организация във Византия (с. 528 сл.), но подобни аналогии са много условни, особено като се има предвид предвид практическото отсъствие на редовно парично обръщение в България – факт, който Петьо Иванов сам отбелязва по-нататък в хода на своето изложение (с. 539-540). Съмнително е допускането на докторанта, че ангажиментите на държавата по „ресурсното обезпечаване“ на армията се ограничавали само с производството на защитно въоръжение и елементи от екипировката, както и с

осигуряване на бойни коне, а „снабдяването с нападателни оръжия изглежда е било грижа на всеки един войник поотделно и се е осъществявало за негова сметка“ (с. 547) – ако приемем такава интерпретация, мечовете и сабите трябва да са били частна собственост и при това положение неизбежно биха попаднали в погребения на воители (по аналогия с аварските воински погребения) или биха били трезорирани от техните притежатели като изключително скъпи вещи. Археологическите проучвания не показват нищо подобно и това дава основание да се мисли, че нападателното въоръжение е било съхранявано централизирано, както и защитното, а отсъствието на инвентарни надписи с описание на подобно въоръжение изобщо не може да бъде довод за каквото и да било заключение, като се има предвид каква нищожна част от прабългарските епиграфски паметници е достигнала до наши дни и ни е позната по публикации. Нататък Петьо Иванов се спира (и отговаря негативно) на въпроса дали в България след централизацията в началото на IX в. е съществувало обособено военно съсловие (с. 563 сл.). Интерес представляват разделът „Идентичността като фактор за стабилността на военните структури и поведението на войниците по време на тежки военни конфликти“ (с. 573-611), който обаче страда от недостатъчно солидна теоретична основа и отчита ограничен брой изследвания по тази тематика. Нататък е разгледан проблемът за сакралния елемент във военното дело (с. 611-628). Следва три очерка за военно-административното устройство (с. 628-739), които чисто структурно би следвало да бъдат поместени не тук, а още в началните раздели на дисертационния труд. Последният раздел на тази глава е посветен на интригуващия въпрос за военния потенциал на ранносредновековна България, който е разгледан в съпоставка с този на неговите съседи, за да се стигне до очаквания извод, че демографските и материалните ресурси на страната отстъпват на ресурсите на Византия и Франкската империя, макар и в краткосрочен мащаб да могат да осигурят паритет или надмощие на бойното поле (с. 739-756).

В заключението (с. 757-761) докторантът е сумирал в стегната форма резултатите от своите наблюдения – нещо, от което читателят наистина има нужда, като се има предвид огромният обем и не твърде синтезираното и подредено изложение на предложения за защита дисертационен труд.

Критични бележки по текста на дисертацията

Изследването на Петьо Иванов страда от някои слабости, които би било добре да се отстранят в случай, че авторът реши да го публикува.

Като приемам и разбирам стремежа на докторанта чрез методите на логиката и дедукцията да реконструира в цялост облика на войската и нейното функциониране в мирно и военно време (да се коментират конкретните позитивни и негативни последствия от приложението на този подход в рамките на 761 стр. е на практика непосилна и обречена задача), основната ми забележка е по начина на работа с писмените извори. Прави впечатление, че те не се подлагат на достатъчно критичен анализ и най-често се цитират не според техните модерни критически издания (които предлагат и най-меродавни сведения за авторството, датировката и особеностите на съответните произведения), а в повечето случаи по преводи, поместени (що се отнася до гръцкоезичните и латиноезичните текстове) предимно в поредиците ГИБИ и ЛИБИ. Има обаче и други случаи: Стратегиконът на (Псевдо-)Маврикий се цитира само по руския превод на В. В. Кучма (с. 8, 79, 152 и т.н.); Дюканжовият списък е използван (с. 667) по остарялото

издание на Й. Иванов и по някаква анонимна бележка в интернет, а не според критическото издание на И. Божилов (Божилов, И. Българската архиепископия XI-XII век. Списъкът на българските архиепископи. София, 2011); старобългарското „Сказание за чудото с железния кръст“ се цитира по он-лайн издание чрез линк и по превод в някаква христоматия, публикувана от изд. ТАНГРА ТанНакРа, а не директно по единственото засега пълно издание оригиналния текст, публикувано от Б. Ангелов през 1978 г. (с. 7, 745), като не са отчетени и някои важни по-късни текстологични бележки на А. Турилов; подобен е случаят с позоваванията на „Закон за съдене на хората“ на с. 41, 130, 506, 570 (по същата христоматия, която системно се цитира в цялата дисертация, и по остаряла публикация на С. С. Бобчев от 1903 г.); Повесть временных лет се цитира на с. 124, 364, 551, 724 по превод на съвременен руски език в колекционерско издание от 2012 г., както и по текстове в някакъв украински електронен сайт, вместо по най-меродавното критическо издание на древноруския текст на Д. Лихачов от 1996 г. (Повесть временных лет. Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева. Под ред. В. И. Адриановой-Перетц. Издание второе, исправленное и добавленное. Санкт-Петербург, 1996). Тук ще спестя други възможни примери, на каквито дисертацията изобилства.

Добре би било Петьо Иванов да отчете и някои научни трудове, които са останали встрани от неговото внимание, като например изследването на британския византист Робърт Браунинг „Byzantium and Bulgaria. A comparative study across the early medieval frontier“ (London, 1975), в което се прави съпоставката между политическата уредба, социалните структури и културата на Ранносредновековна България и Византия, както и монографиите на Панос Софулис „Byzantium and Bulgaria, 775-831“ (Leiden-Boston, 2012), Пол Стивънсън “Byzantium's Balkan Border: A Political Study of the Northern Balkans, 900–1204” (Cambridge, 2000) и др. Като се има предвид тематиката на труда, странно е, че в библиографията не откриваме и оригиналната студия на покойния Иван Йорданов, посветена на числеността и състава на византийската армия в битката при Ахелой през 917 г. (Йорданов, И. Битката при Ахелой през 917 г.: Численост и състав на византийската армия. Просопография на участниците (Приносът на сфрагистиката). – В: Симеонова България в историята на Европейския Югоизток: 1100 години от битката при Ахелой. Т. I. Съст. А. Николов, Н. Кънев. София, 2018, 33-62).

Прецизиране изисква и терминологията, която на места влиза в разрез с установилата се в българската научна литература словоупотреба – системно се говори за владетеля като „командир“ на войската, докато по-уместно в контекста на епохата изглежда „предводител“; за кавхана и ичиргубоила се говори като за „висши офицери“ или „командири“, в разрез с установената традиция те да бъдат визирани в контекста на военните им функции като „пълководци“. Разбира се, авторът има право на свои предпочитания, но тук е мястото да му обърнем отново внимание, че употребата на подобна терминология придава на текста публицистично и научно-популярно звучене. Под въпрос е и системно употребяваната в дисертацията дума „военноначалник“ – в Речника на българския език на Института за български език при БАН тази форма е указана като остаряла и би следвало да се замести с „военачалник“ (<https://ibl.bas.bg/rbe/>). Практиката етнонимите да се изписват със заглавни букви не отговаря на нормите на българския правопис. И накрая, искам да отбележа, че е странно Симеон I системно да бъде визиран като „хан/цар“ – нещо, което би могло да наведе читателя на мисълта, че бащата на този владетел е бил просто „хан“, макар и всъщност да разполагаме с множество старобългарски текстове, в които той е назоваван „княз“.

Автореферат и публикации

Представеният автореферат пълно и точно отразява основното съдържание на дисертацията и е снабден с подробна справка за научните приноси на Петьо Иванов.

Представените от докторанта две публикации, една от които е под печат, удовлетворяват законовите изисквания.

Заклучение

Въз основа на изложеното дотук и независимо от отправените критични бележки, смятам, че дисертационният труд „Войска и въоръжение в ранносредновековна България (VII-XI век)“ разкрива задълбочени интереси и добри професионални умения и отговаря на законовите изисквания за защита, което ми дава основание да гласувам положително за това на Петьо Пламенов Иванов да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност История на България (История на Средновековна България).

София, 24. 03. 2024 г.

Рецензент:

доц. д-р Ангел Николов